

Ксенија Радоја
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Мастерске студије Српске
филологије: Српског језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК UDK
811.163.41'373"18":54
811.163.41(091)
DOI 10.19090/ppj.2023.54.7-28
Примљен: 24. 8. 2023.
Прихваћен: 10. 9. 2023.

СРПСКА ХЕМИЈСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДЕЛУ „HISTORIAE NATVRALIS” АНДРЕАСА ВОЛНОГ (1805)¹

У оквиру овог рада анализирана је српска терминологија из области хемије, конкретније, називи хемијских елемената и једињења у делу *Historiae natvralis elementa* Андреаса Волног из 1805. године. Регистрована грађа најпре је приказана у виду речника, а потом и анализирана. Циљ овог истраживања јесте да се упореди терминолошки систем везан за дату област из предстандардне епохе с оним који је део стандардног српског језика. Посебна пажња посвећена је утврђивању разлога за губљење једних и чување других термина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: хемија, хемијски елементи, хемијска једињења, терминологија, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада је анализа српске предстандардне хемијске терминологије у делу Андреаса Волног *Historiae natvralis elementa* из 1805. године. У раду су најпре ексцерпирани, а потом систематизовани и лексикографски обрађени хемијски термини из поменутог дела. Издвојено је укупно 283 терминолошке јединице. Анализа је извршена на основу следећих критеријума: тематска поља хемије, порекло, структура и однос према савременој терминологији.

---

¹ Истраживање представља скраћену верзију мастерског рада који је писан под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

За потребе овог рада кориштени су следећи извори: *Велики речник сѝраних речи и израза* (Клајн – Шипка 2006), *Енциклопедија Лексикографског завода* (1955), *Речник Маѝице срѝске* (РМС 2011), *Етимолошки рѝчник хрватскога или српскога језика* (Skok 1971–1974), *Лексикон страних реѝи и израза* (Vujaklija 1980), *Mineralogija* (1971), *Opшта enciklopedija Larousse 2* (1972), *Specijalna mineralogija* (Туѝан 1957), *Usborneov ilustrirani rjeѝnik kemije* (1991). Коначни циљ овог истраживања јесте поређење ексцерпираних грађе са стањем у савременом, стандардном српском језику, како би се утврдили узроци очувања, односно, мењања или губљења појединих термина.

2. Лексикографска обрада

2.1. Макроструктура и микроструктура речника

Под макроструктуром речника подразумевају се сви елементи који се везују за речник у целини, а микроструктура се односи на лексикографске елементе који представљају део лексикографског чланка (Ѕирка 1998: 139). Када говоримо о грађи анализираној за потребе овог рада, она је приказана у виду речника с циљем да се што јасније представи термилошки систем предстандардне епохе српског језика из области хемије. Регистровани термини су транскрибовани према правописним начелима стандардног српског језика. Узимајући у обзир наведено, можемо рећи да речничка микроструктура обухвата следеће елементе: 1. одредницу (термин или фразни термин); 2. граматичку информацију (показатељ граматичке категорије); 3. регистровану форму у оригиналу (у угластим ортографским заградама); 4. дефиницију (у италику); 5. скраћеницу речника у којем је забележен савремени назив (уз годину и одговарајући број странице). С обзиром на то да је дело у целости писано на латинском језику и да не постоји шири контекст на српском језику, у речнику није дата потврда на латинском језику. Приликом одређивања значења термина који се не чувају данас у српском језику, ослањали смо се на латинске називе и на помоћ стручњака из области хемије, минералогije и геологије.

3. Речник

А

адамант м <адамантъ> *адаманӣ* [LSRI 1980: 10]

алмандин м <алмадинъ> *алмадин* [LSRI 1980: 33]

амазонски камен м <амазонскѣй каменъ> *нефрий̄* [Клајн – Шипка 2006: 822]

амигдални камен м <амигдалный каменъ> *амигалин* [Клајн – Шипка 2006: 105]

амијант м <аміантъ> *амијанӣ* [SM 1957: 427]

аметист м <аметистъ> *аметӣсѣ* [PMC 2011: 29]

антимон м <антимонъ> *антӣмон* [PMC 2011: 35]

апатит м <апатитъ> *апа̄итӣ* [LSRI 1980: 62]

асбест м <асбестъ> *азбесӣ* [PMC 2011: 20]

Б

базалт м <базалтъ> *базалӣ* [PMC 2011: 56]

балас м <балласъ> *ор̄ѣом, балас* [SM 1957: 62]

бакар м <бакаръ> *бакар* [PMC 2011: 57]

белаја антимонова руда ж <белая антимонова руда> *антӣмонски цвей̄, валентӣнӣи* [SM 1957: 173]

белаја галица ж <белая галица> *бела̄ галица* [Клајн – Шипка 2006: 275]

белаја мишјачаја руда м <белая мышьячая руда> *арсенӣриоксид, бели арсен*

[Ларусова енциклопедија 1972: 672]

берил м <бериллъ> *берил* [LSRI 1980: 110]

белоје злато с <бѣлое злато> *бело злато, ѣла̄ѣина* [PMC 2006: 914]

бленда ж <бленда> *шалерӣи* [SM 1957: 476]

блесник ж <блестникъ> *блисӣавац* [SM 1957: 70]

блестјаштаја оловјанаја руда ж <блестящая оловянная руда> *ѣаленӣи* [Клајн – Шипка 2006: 274]

блестјашти визмет м <блестящѣй визмѣтъ> *еулӣѣин, кремени бизмӯѣ, бизмӯѣ блисӣавац* [SM 1957: 377]

блестјашти камени угљ м <блестящѣй каменный угљ> *камени ӯѣѣ* [PMC 2011: 1340].

бол м <боль> *болус* [LSRI 1980: 122]

борацит м <борацитъ> *борацӣѣ* [Клајн – Шипка 2006: 225]

бохемски – мађарски адамант м <бохемскѣй – мађарскѣй адамантъ> *дијаманӣ* [PMC 2011: 265]

бронза ж <бронза> *бронза* [PMC 2011: 110]

брус м <брусь> *брусѣѣ, бруцӣѣ* [РСРИ 1980: 130]

бубрежник м <бубрежникъ> *нефрий̄* [Клајн – Шипка 2006: 822]

бура ж <бура> *боракс* [PMC 2011: 98]

В

- вап** м <вапъ> *црвеница* [РМС 2011: 1464]
- вапно** с <вапно> *вајно, креч* [РМС 2011: 571]
- вапнени лисник** м <вапненный листникъ> *исландски дволомац* [SM 1957: 246]
- вапноглиник** м <вапноглиникъ> *лайор* (?)
- вака** ж <вака> *вака базалиџова* [ГС 1978: 92]
- визмут** м <визмутъ> *бизмуџ* [РМС 2011: 77]
- витерит** м <витерить> *баријумкарбонаџ, виџерџ* [Ларусова енциклопедија 1972: 682]
- влажни камени угљ** м <влажный каменный угљ> *камени уџаљ* [РМС 2011: 1340]
- влестјаштаја кобалтова руда** ж <влестящая кобалтова руда> *кобалџини цвей, ериџрин* [SM 1957: 333]
- водотвор** м <водотворъ> *водоник* [РМС 2011: 153]

Г

- гас** **водотворни** м <гасъ водотворный> *водоник* [РМС 2011: 153]
- гас живогубни** м <гасъ живогубный> *дуџик, азоџ* [РМС 2011: 16]
- гас** **кислотвони** м <гасъ кислотвонный> *кисеоник* [РМС 2011: 516]
- гипс** м <гипсъ> *џџс* [РМС 2011: 179]

- глауберова сол** ж <глауберова соль> *џлауберџ, џлауберова со* [Клајн – Шипка 2006: 295]
- глина** ж <глина> *џлина* [РМС 2011: 186]
- горкаја сол** ж <горкая соль> *џорка со, џисомџ* [РСРП 1980: 294]
- горнечнаја глина** ж <горнечная глина> *џлина* [РМС 2011: 186]
- горчица** ж <горчица> (?)
- горшечнаја глина** ж <горшечная глина> *џлина* [РМС 2011: 186]
- гранат** м <гранатъ> *џранатџ* [РМС 2011: 208]
- грашни камен** м <грашный камень> *ооџџини вайнењак, џрашењак, џизоџџ* [SM 1957: 246]
- грашник** м <грашникъ> *ооџџини вайнењак, џрашењак, џизоџџ* [SM 1957: 246]
- густи вапненик** м <густый вапненикъ> *џусџџ вайнењак* [SM 1957: 246]
- густи гипс** м <густый гипсъ> *џџс* [РМС 2011: 179]

Д

- дијамант** м <дџамантъ> *дијаманџ* [РМС 2011: 265]
- димни топац** м <димный топацъ> *џџџаз* [РМС 2011: 1299]
- драги опал** м <драгџџ опалъ> *оџал* [РМС 2011: 862]

Ж

- железо** с <желџзо> *железо* [РМС 2011: 173]
- желтаја глина** ж <желтая глина> *џлина* [РМС 2011: 186]

---

² (?) – постоји сумња у тачност дефиниције.

желтаја оловјанаја руда ж <желтая оловяная руда> *вулфениџ* [SM 1957: 305-306]

желти мишјак м <желтый мышьяк> *орџимениџ, ауриџимениџ* [LSRI 1980: 88]

желтомишјачаја руда ж <желтомышьячая руда> *орџимениџ, ауриџимениџ* [LSRI 1980: 88]

жива ж <жива> *жива* [PMС 2011: 349]

живогуб м <живогуб> *душик, азоџ* [PMС 2011: 16]

жизнени воздух м <жизненный воздух> *ваздух* [PMС 2011: 120]

жилни гипс м <жилный гипс> *џиџ* [PMС 2011: 179]

жилни камени угљ м <жилный каменный угљ> *камени уџаљ* [PMС 2011: 1340]

З

зафир м <зафир> *сафир* [PMС 2011:1173]

звездник м <звџзденник> *звездани кремен* [SM 1957:194]. (?)

зеленаја галица ж <зеленая галица> *зелена џалица* [Клајн – Шипка 2006: 275]

зеленаја глина ж <зеленая глина> *џлина* [PMС 2011: 186]

зеленаја меднаја руда ж <зеленая мџдная руда> *малаџиџ* [PMС 2011: 658]

зеленаја николова руда ж <зеленая николова руда> *џексасиџ, никлов смараџд, зарџиџиџ* [SM 1957: 267]

зеленаја уранова руда ж <зеленая уранова руда> *џорберниџ* [Mineralogija 1971: серија ф бр. 1]. (?)

земља ж <земля> *земља* [PMС 2011: 417]

земљеподоби топник м <землеподобый топник> (?)

земљесмолно древо с <землесмолное древо> *земљасџиџ асфалиџ, земна смола* [SM 1957: 356]

зерновати вапненик м <зерноватый вапненик> *рнџиџ вџинењак* [SM 1957: 246]

зерцалик м <зерцалик> *Мариџино сџакло, Госџино сџакло* [SM 1957: 295]

зеруалнаја железнаја руда ж <зеруалная желџзная руда> *џеџиџиџ* [SM 1957: 229-230] (?)

цинк м <цинк> *цинк* [PMС 2011: 1456]

злато с <злато> *златџо* [PMС 2011: 416]

зловоник м <зловонник> *смрџљивац* [SM 1957: 246] (?)

змијевик м <змиџевик> *серџениџин* [LSRI 1980: 836]

И

икрени камен м <икренный камень> *зеолџиџ* [SM 1957: 510] (?)

искролисник м <йскролистник> *фелгсџаџиџ* [LSRI 1980: 958]

итрија ж <Итриа> [Клајн – Шипка 2006: 547] (?)

Ј

јантар м <янтарь> *јаниџар, џилибар* [Клајн – Шипка 2006: 549, PMС 2011: 1330]

јаспис м <яаспись> *јасџис* [Клајн-Шипка 2006: 550]

К

камен **искушенија** м <камень йскушенія> *лигити* [РМС 2011:626 ; LSRI 1980: 506]

каменаја сол ж <каменная соль> *камена со* [Ларусова енциклопедија 1972: 679]

камен точилни м <камень точилный> *брусити, бруцити* [LSRI 1980: 130]

камени угљ м <каменный угљ> *камени ујаљ* [РМС 2011: 1340]

каменомозговаја глина ж <каменомозговая глина> *лина* [РМС 2011: 186]

капельник м <капельникъ> *сйалакити* [Клајн – Шипка 1980: 869]

карбункл м <карбункль> *карбункул* [Клајн – Шипка 2006: 584]

квасци <квасци> *сйииса* [РМС 2011: 1247]

киновар ж <киноваръ> *руменка, цинобер* [Клајн – Шипка 2006: 1442]

кипетвор м <кипетворъ> *карбон, уљеник* [РМС 2011: 1342].

кирпичнаја меднаја руда ж <кирпичная мѣдная руда> *лаитери* [SM 1957: 229]. (?)

кисловатник м <кисловатникъ> *оксид* [РМС 2011: 857]

кисложелезни кременик м <кисложелѣзный кременикъ> *имирит* [РМС 2011: 1515]

кислота ж <кислота> *киселина* [РМС 2006: 515]

кислота буроваја ж <кислота буровая> *борна киселина* [ЕЛЗ 1955: 569]

кислота јантарна ж <кислота янтарна> *сукцинска киселина,*

ћилибарна киселина, јанитарна киселина

кислота кипетворнаја ж <кислота кипѣтворная> *уљена киселина* [PK 1991:65]

кислота купоросна ж <кислота купоросная> *сумјорна киселина* [Ларусова енциклопедија 1972:667]

кислота мишјачнаја ж <кислота мишьячная> *арсенова киселина* [Ларусова енциклопедија 1972:]

кислота молибденова ж <кислота молибденовая> *молибденска киселина*

кислота поваренија соли ж <кислота поваренных соли> *бромна киселина*

кислота светлоноснаја ж <кислота светлоносная> *фосфорна киселина* [RK 1991:68]

кислота селитренаја ж <кислота сѣлитренная> *азојина киселина* [Ларусова енциклопедија 1972: 671]

кислота сернаја ж <кислота сѣрная> *сумјорна киселина* [Ларусова енциклопедија 1972: 667]

кислота топникова ж <кислота топникова> *флуороводонична киселина* [Ларусова енциклопедија 1972: 661]

кислота тунгстена ж <кислота тунгстена> *тунгстична киселина, волфрамова киселина*

кислотвор м <кислотворъ> *кисеоник* [РМС 2011: 516]

кобалт м <кобалтъ> *кобалит* [РМС 2011: 528]

коситер м <коситеръ> *коситер, калај* [РМС 2011: 501]

кремен м <кремень> *кремен* [РМС 2011: 573]
кременаја коситернаја руда ж <кременная коситерная руда> *касийтерий* (?) [Клајн – Шипка 2006: 591]
кременка ж <кременка> *кремьчака* [РМС 2011: 573]
кремено железнаја руда ж <кремено желѣзная руда> *марказий* [SM 1957: 127]
кременомеднаја руда ж <кременомѣдная руда> *кремени бакар, кремени малахий, бакарно зеленило, хризокола* [SM 1957: 395] (?)
кременомишјаја руда ж <кременомишячая руда> *арсеноирий* [SM 1957: 129]
креч м <креч> (lat. *calcareae seu calx*) *ваино, креч* [РМС 2011: 571]
кристал горњи м <кристалъ горный> *јорски кристѣл* [РМС 2011: 515].
кровавик м <кровавикъ> *хематий* [РМС 2011: 1428]

Л

листвени гипс м <лиственный гипсъ> *ийс* [РМС 2011: 179]
лисни камени угљ м <лиственный каменный угљ> *камени уѣл* [РМС 2011: 1340]
лисни топник м <лиственный топникъ> *флуор* [РМС 2011: 1411]
лисниковиднаја железнаја руда ж <лиственниковидная желѣзная руда> *цинвалдий, литийски железни лискун* [SM 1957: 446]
лончарскаја глина ж <лончарская глина> *лина* [РМС 2011: 186]

М

магнет м <магнетъ> *магнезий* [LSRI 1980: 524]
магнец м <магнець> *магнезијум* [РМС 2011: 652]
мађарски опал м <мађарскій опалъ> *оѣл* [РМС 2011: 862]
мађарскаја стипсоваја глина ж <мађарская стипсовая глина> *лина* [РМС 2011: 186].
мед м <мѣдъ> *бакар* [РМС 2011: 53]
меднаја зелен ж <мѣдная зелень> *кремени бакар, кремени малахий, бакарно зеленило, хризокола* [SM 1957: 395]
меднаја лазур ж <мѣдная лазуръ> *азурий* [Клајн – Шипка 2006: 77]
меднаја николова руда ж <мѣдная николова руда> *никелин* [SM 1957: 93]
мел м <мѣлъ> *крега* [РМС 2011: 572]
метал м <металлъ> *меѣл* [РМС 2011: 687]
мишјак м <мышякъ> *арсен* [РМС 2011: 43]
миловаја глина ж <Мыловая глина> *лина* [РМС 2011: 186]
миловка ж <Мыловка> *ѣалк* [Клајн – Шипка 2006: 1204]
молибден м <молибденъ> *молибден* [РМС 2011: 708]
морскаја пена ж <морская пѣна> *морска ѣена* [SM 1957: 470]
морски тоф м (?) <морскій тофъ>

Н

никол м <николь> *никл* [РМС 2011: 816]
нишатир м <нишатырь> *нишатир, амонцијум* [Клајн – Шипка 2006: 106]

нишодор м <нишодоръ> *амонијак*
[Клајн – Шипка 2006: 106]

ништадор м <нишадоръ> *амонијум*
[Клајн – Шипка 206: 106]

О

обикновенаја глина ж
<обыкновенная глина> *глина*
[PMС 2011: 186].

обичнаја соља ж <обычная соля>
кварц [PMС 2011: 515].

обични звездник м <обычный
звѣздник> *звездани кремен*
[SM 1957: 194].

образни камен м <образны
камень> *ајалмајолиј* [SM
1957: 436].

окаменело древо с <окаменџлое
древое> *лијоксилон* [LSRI
1980: 512].

олово с <олово> *олово* [PMС 2011:
855].

оливин м <оливинъ> *оливин* [Клајн –
Шипка 2006: 845].

опал м <опаль> *ојал* [PMС 2011:
862].

опал дрвјани м <опаль дрвѣнный>
дрвени ојал [SM 1957: 198].

опсидијан м <обсидіанъ> *ојсидијан*
[Клајн – Шипка 2006: 854].

отверделаја глина ж <отвердѣлая
глина> *глина* [PMС
2011:186].

П

пемза ж <пемза> *јловуџац*

пепельнаја сребренаја руда ж
<пепельная сребренная руда>
(?)

песочник м <песочникъ> *јешчар*
[МЕП 2 1969: 292]

пестраја меднаја руда ж <пестрая
мѣдная руда> *борниј* [SM
1957: 78]

плазма ж <плазма> *зелени јасјис*
[LSRI 1980: 708]

платин ж <платинъ> *бело злајо,*
јлајина [PMС 2011: 914]

поваренаја сол ж <поваренная соль>
бром [PMС 2011: 110]

подземнаја мука ж <подземная
мука> *дијајомниј,*
дијајомејска земља [PMС
2011: 265]

порцеланка ж <порцелланка>
јорцелан [PMС 2011:962]

поташ м <поташъ> *јојаша* [PMС
2011: 969]

прац м <праць> *јрасеолиј* [SM 1957:
403]

природнаја бура ж <природная
бура> *боракс* [PMС 2011: 98]

природнаја галица ж <природная
галица> *галица* [Клајн –
Шипка 2006: 275]

природнаја глауберова сол ж
<природная глауберова
соль> *Глауберова со,*
јлаубериј [Клајн – Шипка
2006: 295]

природнаја горкаја сол ж
<природная горкая соль>
јорка со, ејсомниј [LSRI
1980: 294]

природнаја жива ж <природная
жива> *жива* [PMС 2011: 349]

природнаја киновар ж <природная
киноваръ> *руменка, цинобер*
[Клајн – Шипка 2006: 1442]

природнаја мед ж <природная мѣдъ>
бакар [PMС 2011: 53]

природнаја платина ж <природная
платина> *бело злајо,*
јлајина [PMС 2011: 914]

природнаја селитра ж <природная
селитра> *шалијра* [PMС
2011: 1497]

природнаја сера ж <природная сѣра> *сумѿор* [РМС 2011: 1261]

природнаја стипса ж <природная стипса> *сѿийса* [РМС 2011: 1247]

природнаја штелочнаја сол ж <природная щелочная соль> *наѿријум-карбонаѿ* [РК 1991: 55]

природноје железо с <природное желѣзо> *железо, ѿвожђе* [РМС 2011: 173]

природноје злато с <природное злато> *злаѿо* [РМС 2011: 416]

природноје сребро с <природное сребро> *сребро* [РМС 2011: 1233]

природни антимо м <природный антимонъ> *анѿимон* [РМС 2011: 31]

природни визмет м <природный визмѣтъ> *бизмуѿ* [РМС 2011: 77]

природни нишадор м <природный нишадоръ> *салмијак* [Клајн – Шипка 2006: 825]

Р

ралични штронцијанит м <раличный штронцианит> *сѿронцијаниѿ* [Клајн-Шипка 2006: 1180]

раковини мрамор м <раковинный мраморъ> *мрамор, мермер* [ЛСРП 1980: 589] (?)

римскаја стипсоваја глина ж <римская стипсовая глина> *ѿлина* [РМС 2011: 186]

роговаја обманка ж <роговая обманка> *звездани кремен* [SM 1957: 194] (?)

роговији кремен м <роговой кременъ> *рожнаѿи кремен* [SM 1957: 195]

рубин м <рубинъ> *рубин* [РМС 2006: 1151]

рубицил м <рубициль> *рубицел* [SM 1957: 165]

С

сажнаја меднаја руда ж <сажная мѣдная руда> *чаѿавац* [SM 1957: 193] (?)

сежнаја сребренаја руда ж <сажная сребренная руда> *сѿефаниѿ* [SM 1957: 107]

светлаја меднаја руда ж <свѣтлая мѣдная руда> *халкойириѿ* [SM 1957: 85-86] (?)

светлонос м <свѣтлоносъ> *фосфор* [РМС 2011: 1414]

свешни камени угљ м <свѣщный каменный угль> *камени уѿаљ* [РМС 2011: 1340; Ларусова енциклопедиа 1972]

свињак м <свињакъ> *смргљивац* [SM 1957: 246] (?)

селитра ж <селитра> *шалиѿра* [РМС 2011: 1497]

сера ж <сѣра> *сумѿор* [РМС 2011: 1261]

сераја антимонова руда ж <сѣрая антимонова руда> *анѿимониѿ* [Клајн – Шипка 2006: 126]

сераја кобалтова руда ж <сѣрая кобалтова руда> *кобалѿин* [SM 1957: 124]

сераја сребренаја руда ж <сѣрая сребренная руда> *арѿениѿиѿ* [Mineralogija 1971: серија Б/бр. 2]

сердолик м <сердоликъ> *карнеол* [Клајн – Шипка 2006: 587]

- сибирскоје стекло** с <сибирское стекло> *руско сѝакло* [ЕЛЗ 1880-1882: 556]
- сињаја галица** ж <синяя галица> *ѝлава или могра ѝалица* [Клајн – Шипка 2006: 275]
- сињаја железнаја руда** ж <синяя желѝзная руда> *вивѝјаниѝ* [SM 1957: 332]
- сичан** м <сичань> *арсен* [PMС 2011: 43]
- слатчица** ж <сладчица> (?)
- смарагд** м <смарагдъ> *смараѝд* [PMС 2011: 1220]
- сможник** м <сможникъ> *ураниниѝ, урански смолинац, смоласѝи блисѝавац* [SM 1957: 200]
- смолни камени угљ** м <смольный каменный угљ> *камени уѝаљ* [PMС 2011: 1340]
- смоловаднаја меднаја руда** ж <смоловадная мѝдная руда> *бакарни смолинац* [SM 1957: 161]
- сода** ж <сода> *сода* [PMС 2011: 1223]
- сол лужнаја** ж <соль лужная> *наѝтријум-карбонаѝ* [RK 1991: 55]
- сол штелочнаја** ж <соль щелочная> *наѝтријум-карбонаѝ* [RK 1991: 55]
- соља** ж <соля> *кварц* [PMС 2011: 515]
- сребро** с <сребро> *сребро* [PMС 2011: 1233]
- стекленаја коситернаја руда** ж <стекленная коситерная руда> *косиѝтер (II) оксид*
- стеклени опал** м <стекленный опаль> *хијалиѝ* [LSRI 1980: 1008]
- стеклец** м <стеклецъ> *кварц* [PMС 2011: 515]
- стеклосребренаја руда** ж <стеклосеребряная руда> (?)
- стипса** ж <стипса> *сѝиѝса* [PMС 2011: 1247]
- стипсосмолнаја глина** ж <стипсосмольная глина> *ѝлина* [PMС 2011: 186]
- стипсоштепнаја глина** ж <стипсощепная глина> *ѝлина* [PMС 2011: 186]
- сумпор** м <сумпоръ> *сумѝор* [PMС 2011: 1261]
- Т**
- телур** м <теллуръ> *ѝелур* [PMС 2011: 1281]
- темносери камени угљ** м <темносѝрый каменный угљ> *камени уѝаљ* [PMС 2011: 1340]
- титан** м <титанъ> *ѝиѝѝанијум* [PMС 2011: 1291]
- тјажчица** ж <тяжчица> *барѝиѝ* [SM 1957: 278]
- тјажки лисник** м <тяжкѝй листникъ> *барѝиѝ* [PMС 2011: 62] (?)
- топаз** м <топазъ> *ѝоѝаз* [PMС 2011: 1299]
- топник** м <топникъ> *флуор* [PMС 2011: 1411]
- травишнаја железнаја руда** ж <травянная желѝзная руда> *шамозѝиѝ* [SM 1957: 465] (?)
- триполскаја глина** ж <триполская глина> *ѝлина* [PMС 2011: 186]
- тунгстен** м <тунгстенъ> *волфрам, ѝунѝсиѝен* [PMС 2011: 1320]
- турмалин** м <турмалинь> *ѝурмалин* [PMС 2011: 1326]
- тучник** м <тучникъ> *сѝеаѝиѝиѝ* [Клајн – Шипка 2006: 1172]
- У**
- уран** м <уранъ> *уранијум* [PMС 2011: 1374]

Х

халкедон м <халкедонъ> *млечни камен, калцедон* [Клајн – Шипка 2006: 571]

хијасинт м <хијасинтъ> *хијацинџи* [Клајн – Шипка 2006: 1401]

хризолит м <хризолитъ> *хризолитџи* [РМС 2011: 1441]

хризопаз м <хризопазъ> *хризойрас* [РМС 2011: 1441]

хром м <хромъ> *хром* [РМС 2011: 1438]

Ц

цирконка ж <цирконка> (?)

Ч

чаднаја сребренаја руда ж <чадњая сребренна руда> *стефаниџи* [SM 1957: 107]

червенаја антимонова руда ж <червленая антимонова руда> *џиросџибџи, анџимонски блисџавац, кермезџи* [SM 1957: 137]

червенаја галица ж <червленая галица> *црвена галица* [Клајн – Шипка 2006: 275]

червенаја железнаја руда ж <червленая железнаја руда> *црвена железна руда* [SM 1957: 179]

червенаја магнезова руда ж <червленая магнезова руда> *флотџи, магнезџиски лискун* [SM 1957: 443]

червенаја меднаја руда ж <червленая мџднаја руда> *куџриџи* [SM 1957: 160]

червенаја сребренаја руда ж <червленая сребреная руда> (?)

червени мишџак м <червленџи мышџакъ> *сандарак* [LSRI 1980: 822]

червеномишџачаја руда ж <червеномышџачаја руда> *сандарак* [LSRI 1980: 822]

червенка ж <червенка> *црвеница* [РМС 2011: 1464]

чернаја железнаја руда ж <черная железнаја руда> *црна железна руда, макензџи* [SM 1957: 465]

чернаја кобалтова руда ж <черная кобалтова руда> *кобалџина манџанска руда, црни земљани кобалџи, азболан* [SM 1957: 213]

чернаја магнезова руда ж <черная магнезова руда> *магнезџоферџи* [SM 1957: 168]

чернаја меловка ж <черная мџловка> *молибденџи* [SM 1957: 131]

чернаја мишџачаја руда ж <черная мышџачаја руда> *арсенџириџи, арсенска џаковина* [SM 1957: 129]

чернаја сребренаја руда ж <черная сребреная руда> *сребрно црнџло* [SM 1957: 75]

чернаја уранова руда ж <черная уранова руда> *уранџи* [LSRI 1980: 946]

черни иглик м <черный игликъ> *џласџа руда, аџкинџи, џаџринџи* [SM 1957: 107]

черни мел м <черный мџлъ> (?)

черни скорил м <черный скорџлъ> *џласџа руда, аџкинџи, џаџринџи* [SM 1957: 107]

чистаја глина ж <чистая глина> *џлина* [РМС 2011: 186]

чистилнаја глина ж <чистилная глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

Ш

шмиргел м <шміргель> *шмиріл* [РМС 2011: 1515]

шпинел м <шпинель> *сїинел* [Клајн – Шипка 2006: 1164]

штепнаја глина ж <щепная глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

штепник м <щепникъ> (?)

штепни кремен м <щепный кремень> *кремен* [РМС 2011: 573] (?)

штепни камени угљ м <щепный каменный угљ> *камени уїаљ* [РМС 2011: 1340]

штепносмолнаја глина ж <щепносмолная глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

штронцијанит м <штронціанитъ> *сїронцијаний* [Клајн – Шипка 2006:1180; SM 1957: 258]

шторнцијанка ж <штронціанка> (?)

4. Анализа

За потребе овог рада прикупљена је и анализирана грађа из дела Андреаса Волног *Historiae natvralis elementa*. Издвојено је укупно 283 термина, од којих 122 једночлана, 109 двочланих и 52 вишечлана термина. Термини забележени у овом делу анализирани су с обзиром на следеће критеријуме: порекло и однос према савременој терминологији.

4.1. Порекло термилошког система

Када говоримо о позајмљивању као једном од процеса у развоју лексике, у српском језику се од 18. века уочава изразита хетерогеност у погледу језика давалаца, тзв. плурализам порекла. Речи су позајмљиване из мађарског, немачког, руског, италијанског, руског, француског, чешког, па чак и из енглеског. Посредством руског и немачког језика у српски језик су дошли и бројни интернационализми, углавном утемељени на грчким и латинским основама (Ивић 1980: 63). Поред позајмљивања, можемо издвојити и следеће процесе који су утицали на развој лексичког система: а) употреба домаће речи уместо стране; б) преузимање или активирање славенизама; в) ковање нових речи (калкирање, творба); г) полисемија. Приликом одређивања порекла забележених термина употребљен је *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Skok 1971–1974), *Речник српској књижевној језика* (РМС 2011) и *Велики речник сѣраних речи и израза* (Клајн–Шипка 2006). Према овом критеријуму забележени термини се могу поделити у следеће групе:

4.1.1. Речи страног порекла

Језичко посуђивање једна је од последица међусобног контакта размене искуства и добара између чланова различитих заједница. Овај феномен можемо посматрати како из лингвистичке тако и из социокултурне перспективе (Бјелаковић 2017: 39). Резултати међусобних контаката најочљивији су у језику примаоцу, који преузима елементе из другог, обично културно супериорнијег језика, путем посуђивања, калкирања,

семантичког позајмљивања и термиолошке синтагматизације према страном узору (Бјелаковић 2017: 40).

У анализираној грађи уочени су бројни грецизми, латинизми (као и интернационализми засновани на основама ових језика), а ређе романизми, турцизми, германизми, галицизми, хиспанизми, те позајмљенице из хебрејског и шведског језика. У питању су следеће форме:

а. грецизми (28): *адаманӣ, аме̄ӣис̄ӣ, амӣјанӣ, ай̄а̄ӣӣӣ, асбес̄ӣ, берил, бол, іас, іӣис, јас̄ӣис, киновар, косӣӣер, ма̄іне̄ӣ, ма̄іне̄ц, ме̄іал, молибден, о̄йал, і̄лазма, і̄рац, смара̄ід, і̄ӣӣіан, і̄іо̄іаз, уран, халкедон, хӣјасин̄ӣ, хризолі̄ӣ, хризой̄аз, хром;*

б. латинизми (19): *алмадин, ан̄і̄имон, базал̄ӣ, борац̄ӣӣ, брус, вака, вӣӣерӣӣ, іранай̄, карбункл, о̄исидӣјан, оливин, рубин, рубицил, сода, сум̄іор, і̄елур, і̄ӣинел, і̄ӣронцӣјанӣӣ, і̄ӣронцӣјанка;*

в. романизми (3): *селӣіра, іорцеланка, балас;*

г. турцизми (6): *бакар, бубрежник, креч, ниша̄ӣир, нишодор, нишӣадог;*

д. германизми (9): *бленда, бронза, визме̄ӣ, зинк, кобал̄ӣ, никол, і̄о̄іаш, і̄урмалин, і̄мир̄іел;*

ђ. галицизми (1): *дӣјаман̄ӣ;*

е. хиспанизми (1): *і̄ла̄і̄ина;*

ж. посуђенице из хебрејског (1): *зафир;*

з. посуђеница из шведског језика (1): *і̄ун̄і̄с̄і̄ен.*

Интернационализми које налазимо у прикупљеној грађи јесу следећи (50): *адаманӣ, алмадин, аме̄ӣис̄ӣ, амӣјанӣ, ан̄і̄имон, ай̄а̄ӣӣӣ, асбес̄ӣ, базал̄ӣ, балас, берил, борац̄ӣӣ, бронза, вака, визмӯӣ, вӣӣерӣӣ, іас, ілауберова сол, іӣис, іранай̄, дӣјаман̄ӣ, зафир, зинк, карбункл, кобал̄ӣ, ма̄іне̄ӣ, ма̄іне̄ц, ме̄іал, молибден, никол, о̄исидӣјан, оливин, о̄йал, і̄ла̄і̄ин, іорцеланка, рубин, рубицил, смара̄ід, і̄елур, і̄ӣӣіан, і̄іо̄іаз, і̄ун̄і̄с̄і̄ен, і̄урмалин, уран, халкедон, хӣјасин̄ӣ, хризолі̄ӣ, хризой̄аз, хром, і̄ӣинел и і̄ӣронцӣјанӣӣ.*

4.1.3. Анализирана грађа указује и на немали број хибрида или тзв. славеносрбизама – лексема у којима истовремено можемо уочити присуство црта из различитих језичких идиома (српског, руског, рускословенског, па чак и из српскословенског). Настају из потребе за посрбљавањем рускословенског или руског језика у другој половини 18. века (СТИЈОВИЋ 1992: 94) или приликом стварања нових термина, при чему они нису настајали у складу са творбеним системом српског језика. У анализираној грађи регистровани су следећи примери (12): *бохемски – мађарски адаманџи, мађарскаја сџиџисоваја љина, љрироднаја љлауберова сол, љрироднаја жива, љрироднаја љлаџина, љрироднаја селиџра, љрироднаја сџиџиса, љриродноје железоз, љриродноје злаџо, љриродноје сребро, римскаја сџиџисоваја љина, чаднаја сребренаја руда.*

4.2.2. Термини домаћег порекла

Под терминима домаћег порекла подразумевају се лексеме општег лексичког фонда, често прасловенског, па чак и праиндоевропског порекла, које су, не мењајући значење, процесом терминологизације добиле статус термина (БЈЕЛАКОВИЋ 2017: 54). У прикупљеној грађи налазимо следеће термине домаћег порекла (27): *ваџ, ваџно, ваџноџлиник, љина, џорчица, џраџни камен, џраџник, џусџи ваџненик, железоз, жива, звездник, земља, злаџо, змиџевик, квасци, кремен, кременка, морска џена, обични звездник, олово, свињаџ, слаџчица, смолник, соља, сребро, сџиџиса, џучник.*

Такође, забележено је и неколико примера у којима су термини највероватније настали калкирањем (потпуно или делимично) и семантичким позајмљивањем. Начелно гледано, најчешће су у питању калкови према грчком или латинском узору који су у српски језик доспели посредством немачког и руског језика који су у предстандардном периоду имали најјачи утицај на српску културну средину (БЈЕЛАКОВИЋ 2017: 59). У анализираној грађи налазимо следеће калкове, потпуне и делимичне: *водоџвор* (← лат. *hydrogenium*), *живоџуб* (← лат. *nitrogenium*), *кислоџвор* (← лат. *oxygenium*), *свеџлонос* (← лат. *phosphorus*).

У грађи су посведочене и вишечлане терминолошке јединице чије су компоненте различитог порекла, на пример: а. термин домаћег порекла – грецизам: *џусџи џиџс, мађарски оџал*; б. термин домаћег порекла – латинизам:

руда, зеленаја николова руда, зеленаја уранова руда, землейодоби ѿоѿик, землесмолно древо, зерноваѿи вайненик, зерцалик, зеруалнаја железнаја руда, зловоник, змијевик, икрени камен, искролисѿеник, иѿрија, јаниѿар, камен искушенија, камен ѿочилни, каменомозѿоваја ѿлина, кайељник, квасци, киновар, кийеѿвор, кирѿичнаја меднаја руда, кисловаѿеник, кисложелезни кременик, кислоѿа буроваја, кислоѿа јаниѿарна, кислоѿа кийеѿворнаја, кислоѿа куйороснаја, кислоѿа мишјачнаја, кислоѿа ѿоваренија соли, кислоѿа свеѿлоноснаја, кислоѿа селиѿренаја, кислоѿа сернаја, кислоѿа ѿоѿиниковаа, кислоѿа ѿунѿисѿена, кислоѿвор, кременаја косиѿернаја руда, кременка, кремено железнаја руда, кременомеднаја руда, кременомишјачаја руда, кровавик, кристал ѿорњи, лисѿивени ѿиѿ, лисѿини камени уѿљ, лисѿини ѿоѿиник, лисѿиниковиднаја железнаја руда, мађарскаја сѿиѿсоваја ѿлина, мађарски оѿал, мед, меднаја зелен, меднаја лазур, меднаја николова руда, мел, мишјак, миловаја ѿлина, миловка, морска ѿена, морски ѿоѿ, нишаѿиѿр, нишодор, нишѿадор, обикновенаја ѿлина, обичнаја соља, обични звездник, образњи камен, окаменело древо, оѿал дrevјани, оѿверднелаја ѿлина, ѿемза, ѿеѿељнаја сребренаја руда, ѿесочник, ѿесѿраја меднаја руда, ѿоваренаја сол, ѿодземнаја мука, ѿраѿ, ѿрироднаја бура, ѿрироднаја киновар, ѿрироднаја мед, ѿрироднаја сера, ѿрироднаја шиѿелочнаја сол, раковини мрамор, ралични шиѿронѿијаниѿи, римскаја сѿиѿсоваја ѿлина, роѿоваја обманка, роѿовији камен, сажнаја меднаја руда, свеѿлаја меднаја руда, свеѿлонос, свешиѿни камени уѿљ, свињак, сежнаја сребренаја руда, сера, сераја аниѿимонова руда, сераја кобалиѿова руда, сераја сребренаја руда, сердолик, сибирско сѿекло, сињаја железнаја руда, сичан, слаѿиѿиѿа, смолник, смолни камени уѿљ, смоловаднаја меднаја руда, сол лужнаја, сол шиѿелочнаја, соља, сѿекленаја косиѿернаја руда, сѿеклени оѿал, сѿеклеѿ, сѿеклосребренаја руда, сѿиѿисосмолнаја ѿлина, сѿиѿисошиѿејнаја ѿлина, ѿемносери камени уѿљ, ѿоѿиник, ѿравишинаја железнаја руда, ѿриѿолскаја ѿлина, ѿучник, ѿјажиѿа, ѿјашки лисѿиник, ѿирконка, ѿаднаја сребренаја руда, ѿервленаја аниѿимонова руда, ѿервленаја железнаја руда, ѿервленаја маѿнеѿова руда, ѿервленаја меднаја руда, ѿервленаја сребренаја руда, ѿервлени мишјак, ѿервеномишјачаја руда, ѿервленка, ѿернаја железнаја руда, ѿернаја кобалиѿова руда, ѿернаја маѿнеѿова руда, ѿернаја меловка, ѿернаја мишјачаја руда, ѿернаја сребренаја руда, ѿернаја уранова руда, ѿерни иѿлик, ѿерни мел,

черни скорил, шїїейнаја їлина, шїїейни камен, шїїейни камени уїљ, шїїейник, шїїейносмолнаја їлина, шїїронцијанка.

Након извршене анализе прикупљене грађе можемо уочити да се српски хемијски термилошки систем, и поред знатног броја сличности, у великој мери разликује од савременог термилошког система стандардног српског језика. У језику су се очували термини домаћег порекла и интернационализми. С друге стране, славенизми, као и вишечлани термини чије су компоненте биле сачињене од елемената различитог порекла или пак они у којима је придев био у постпонованом положају нису сачувани у савременом језику.

У ексцерпираној грађи забележен је значајан број замене двочланих и вишечланих термина једночланим терминима, претежно интернационализмима. С друге стране, није забележен пример замене једночланих термина двочланим или вишечланим терминима.

5. Закључак

У делу *Historiae natvralis elementa* Андреаса Волног (1805) забележено је укупно 283 хемијска термина. Након извршене анализе можемо закључити да се, и поред одређених сличности, савремена српска хемијска терминологија у великој мери разликује у односу на период с почетка 19. века.

Можемо рећи да је овакво затечено стање очекивано из неколико разлога. Најпре, уколико посматрамо порекло термина, уочавамо да доминирају славенизми и речи домаћег порекла, као и значајан број интернационализама претежно са грчким или латинским основама: 113 славенизама, 27 термина домаћег порекла, 69 посуђеница, 12 хибрида и 54 вишечлана термина чије су компоненте различитог порекла. Доминација славенизама нас не изненађује с обзиром на велики утицај руске културе и језика на Србе у том периоду. С друге страна, присутан је и значајан број грецизама и латинизама (интернационализама), што нас, такође, не изненађује с обзиром на то да је хемија као наука на нашем подручју у том периоду била тек у повоју, те да није постојао стабилан термилошки систем. Управо то можемо издвојити као други разлог који је утицао на будуће измене у систему.

Када говоримо о значењу термина, они се углавном односе на чисте хемијске супстанце (хемијске елементе и хемијска једињења).

У структурном погледу, најбројнији су једночлани термини (122), затим следе двочлани термини (109) и вишечлани (52). Забележено је мноштво случајева у којима је двочлани или вишечлани термин посведочен у делу Андреаса Волног замењен једночланим, нарочито у случајевима када су двочлани или трочлани термини били сачињени од компоненти различитог порекла (нпр. *сежнаја сребренаја руда*, *сињаја железнаја руда* и др.). У великом броју случајева такви термини су замењени интернационализмима (*блесџијашиџаја оловјанаја руда – ѿалениџи*; *желџиомиџачаја руда – аурџиџменџи*; *зеленаја меднаја руда – малахиџи* и др.). С друге стране, готово да нема примера где је замењен једночлани термин вишечланим. Ова појава би се могла образложити као тежња ка језичкој економичности. Када је структурни план у питању, треба додати и то да је, поред уобичајене употребе атрибута у препонованој позицији, која је доминантна и у анализираној грађи (88), забележен и значајан број атрибута у постпонованој позицији (20), што је одлика старијег стања.

Када упоредимо забележени терминолошки систем и савремену српску хемијску терминологију, уочљиво је то да је 183 термина потпуно замењено неким другим термином, 46 их је претпело одређене измене, а њих 54 је сачувано до данас. Највеће промене су претрпели вишечлани термини који су сачињени од компонената различитог порекла. Они су се готово у потпуности изгубили. С друге стране, најбоље су очувани интернационализми, управо због своје економичности, прецизности и транспарентности, као и речи домаћег, односно општесловенског порекла.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера.
- Енциклопедија лексикографског завода 1 (1955). *Naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb*
- Ивић, Павле (1980). Развој терминологије у језику средњовековних Срба. *Глас САНУ. CCCXXV*. Одељења језика и књижевности. Књ. 11. Београд. 63–70.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- РМС: *Речник српској књижевној језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.
- Стијовић, Светозар (1992). *Славенизми у Њејошевим њесничким делима*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад; Сремски Карловци

*

- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021)
<<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28713>>
- LSRI: Vujaklija, Milan (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Mineralogija* (1971). Sarajevo: Veselin Masleša, Beograd: Vuk Karadžić, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Opšta enciklopedija Larousse 2* (1972), Beograd: Izdavačko preduzeće „Vuk Karadžić”.
- Skok, Petar (1971 – 1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1– 4. Zagreb.
- SM: Tućan, Fran (1957). *Specijalna mineralogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Usborneov ilustrirani rječnik kemije* (1991). Sarajevo: SP Svjetlost, Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ksenija Radoja

CHEMICAL TERMS IN „HISTORIAE NATVRALIS ELEMENTA“ BY ANDREAS
WOLNY

Summary

The paper examines the chemistry terminology used in the Serbian language, more precisely the names of chemical elements and compounds used in the 1805 book by Andreas Wolny titled *Historiae naturalis elementa*. The paper gives an overview of the terminology in the glossary form as well as the analysis of collected material and provides basic information on the life and work of the author. The goal of the research is to compare the terminology system in the field of chemistry from the pre-standard period to the standard language. Special emphasis will be placed on determining the reasons for the disappearance of some words and preserving of others.

KEY WORDS: chemistry, chemical elements, chemical compounds, terminology, 19th century.

Мср Ксенија Радоја
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
19enja@gmail.com